

XITOIY TILIDA AKUPUNKTURA TERMINLARINI KELIB CHIQISHI VA SHAKILLANISHI

Nurmatov Yorkin Irkinovich

Oriental universiteti G'arb tillari kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Akupunktura va moksa bilan davolash xitoy tibbiyoti ilmi va xitoy an'anaviy tabobatining muhim qismi hisoblanadi. Ming yillar davomida xitoy xalqi uni farmatsevtik bo'lmagan davolash usuli, oddiy dastur, keng foydalanish imkoniyati, yaxshi shifobaxsh ta'siri va arzonligi uchun qadrlaydi. Xitoy ilm-fan va madaniyatining bir qismini sifatida akupunktura va moksa bilan davolash Xitoy o'rtasidagi boshqa mamlakatlar bilan madaniy almashinuv natijasida qadimdan dunyoda ma'lum. Biroq, akupunktura va moksa bilan davolashga so'nggi o'n yillar mobaynida ushbu mavzuga alohida ishtiyoq bilan global qiziqish kuchaygan. Ko'plab insonlarga akupunktura va moksa bilan davolash bo'yicha yordam berish, qo'shimcha xizmatlarni taklif qilish va jahon ilm-fan va madaniyatini boyitish uchun Xitoy Xalq Respublikasi sog'liqni saqlash vazirligi xalqaro akupunktura markazlarini tashkil etdi. Mazkur maqolada xitoy xalq akupunktura terminlarini qadimgi xitoyda paydo bo'lish tarixi va ularni shu kunga qadar xitoy olimlari asarlarida tutgan o'rni haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: akupunktura (igna bilan davolash) (针灸), moksa bilan davolash, bian (砭), tarix, davolash, tosh, igna, metal, yin-yan (阴阳), besh element (五行), zang-fu (脏腑), kanallar, sanjiao (三焦), chi (气) (hayot quvvati), qon, etiologiya, patologiya.

Akupunktura (igna bilan davolash) (针灸) va moksa bilan davolash (moksa barglari bilan qizdirib davolash) xitoyning milliy muhim ixtirosi hisoblanadi va u ibtidoiy jamiyatning klan kommunasi davrida paydo bo'lgan. Xitoyda taxminan 1,700,000 yil avval inson faoliyati paydo bo'lgan. Bu taxminan 100 000 yil oldin

Xitoy klan kommunasi tizimiga o'tgan bo'lib, 4000 yil davom etgan. Akupunkturaning kelib chiqishi haqida Fu Shi ijodiga mansub "Moksa bilan davolash (moksa barglari bilan qizdirib davolash) usullaridan toshli igna bilan davolash" va Huang Dinning "Akupunktura va moksa bilan davolash (moksa barglari bilan qizdirib davolash)ning yaralishi" haqida qadimgi adabiyotlarda ko'plab afsonalar keltirilgan.

Yuqori afsonada aytib o'tilgan Fu Shi va Huang Dinlar ibtidoiy urug' kommuna jamiyat vakillari edilar. Ikki ming yil oldingi klassik asarlarda tez-tez tilda olingan mahsus ishlab chiqarilgan akupunktura asboblardan biri tosh edi va u bian (砭) deb nomlangan. Misol chun, tarixiy yozuvlarda miloddan avvalgi 550 yillarda "Bahor va Kuz" yilnomalari sharhida aytilishicha: "Tosh kabi ta'sir etadigan yomon so'zni eshtigandan ko'ra, kasallik yomon burilish qiladi degan maqto'vni eshitish yoqimlir o'qir". Ikkinchi asrda Fu Chian tushuntiradiki "tosh" bu yerda bian (砭) ya'ni toshni bildirgan. V va VI asrlar atrofida yashagan Chuan Yuanchi ta'kidlashicha: "bian (砭) tosh tashqi davolash uchun qadimiy asbob hisoblanib uch nom bilan tanilgan: 1. igna tosh; 2. bian (砭) tosh; 3. o'q uchli tosh. Aslida, ular bir xil narsa hisoblanadi. Chunki qadim zamonlarda temir quyish yo'q edi va ignalar toshdan yasaldi." Bu ibtidoiy jamiyatda tosh asboblardan keng foydalanilganligi bilan bog'liqdir.

Xitoyda ibtidoiy davr ikki bosqichga bo'linadi, Qadimgi Tosh Asri (uzoq antik davrdan avvalgi 10 000 yillar) va Yangi Tosh Asri (avvalgi 10 000 yildan -

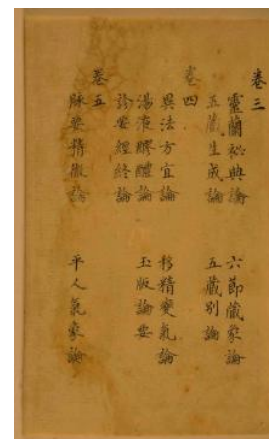
4000 yilga qadar). Qadimda xitoy qadimgi odamlar tosh davrida qanday tosh pichoqlar va qirg'ichlardan terapevtik maqsadlarda yiringni to'kib tashlash va qonni chiqarish uchun kesishda foydalana bilishgan. Bian (砭) bilan tosh davolash tajribalarni to'plash bilan ko'rsatkichlar asta-sekin ortdi. Ularning tosh ishlab chiqarish texnikasi takomillashgani sababli, Yangi Tosh Asrida, qadimgi odamlar maxsus tibbiy asboblardan foydalanishga ko'ra ko'proq sifatida (砭) bian tosh yasashga qodir edilar. Duolundagi yangi tosh davri xarobalari ichki Mo'g'uliston okrugi va Xitoyda bian tosh 4,5 cun uzunlikdagi igna topilgan. Bir uchi oval shaklda bolib va boshqa uchida yarim doira qirasi shaklida bo'lib furunkullar va abseslarni kesish uchun ishlatiladi, bu piramida kvadrat asosida shakllangan bo'lib qon quyish uchun ham ishlatilgan. So'nggi Yangi Tosh Asrida Shandun provinsiyasi Jijao okrugida yana ikkita bian toshlari dafn marosimi buyumlari sifatida qabrda topilgan. Ular 8,3 sm va 9,1 smga mos ravishda uzunligiga ega edi. Ignalarning uch qirraligi va konus shaklidagi uchlari bilan qon olish va chi (气) (hayot quvvati) aylanishini tartibga solish uchun ishlatilgan. Bian (砭) toshining topilgan qoldiqlari akupunktura ibtidoiy davrda paydo bo'lgani haqida kuchli dalillar keltiradi.

Akupunktura (针灸) (igna bilan davolash) va moksa bilan davolash (moksa barglari bilan qizdirib davolash) an'anaviy xitoy tabobatidagi muhim komponentlari bo'lib, tananing ma'lum joylarini igna bilan teshish yoki yonuvchi moxa jun bilan issiqlik qo'llash orqali kasalliklarning oldini olish va davolashdir.

Akupunktura asarlari yozuvlariga ko'ra: "Xitoyning sharqiy qirg'og'i aholisi baliqchilik bilan yashaydigan joyda bian tosh ignasi bilan davolash paydo bo'lgan va moksa bilan davolash (moksa barglari bilan qizdirib davolash) shimolda chorvachilik bilan kun kechiradigan odamlar paydo bo'lgan. Chunki shimoliy hududlar havo sovuq va shamolli edi va odamlar o'zlarini olovda isitishlari kerak edi. Chodirlarda yashashar va sut bilan kun kechirar edilar va osonlik bilan qorin og'rig'idan azob chekkanlar, sovuqdan davolanish uchun issiqlik bilan davolash juda samarali edi. Uzoq vaqt tajriba to'plash orqali moksa bilan davolash (moksa barglari bilan qizdirib davolash) issiq kompressiya terapiyasi yaratildi."

Akupunktura e'tiborga molik samaradorlik va talab qilinadigan natijaga ega bo'lib oddiy uskunalar bilan davolanganlar, shuning natijasida Xitoyda va boshqa mamlakatlarda ming yillar davomida keng tarqaldi. Akupunktura san'atining boshlanishi va rivojlanishi uzoq tarixiy jarayonlardan o'tdi. Bu xitoylik ishchilarning asrlar davomida kasalliklarga qarshi kurash tajribasining qisqacha mazmunidir. Tosh asrida odamlar dorivor maqsadlarda toshdan yasalgan ignalardan foydalanganlar. Ular bian (砭) nomi bilan tanilgan va insoniyat jamiyati bronza davriga, keyin esa temir davriga kirganida, bu metallarning ignalari (砭) bian tosh bilan almashtirildi. Va ijtimoiy ishlab chiqarish texnologiyasining rivojlanishi bilan akupunktura vositalari doimiy ravishda takomillashtirildi, bu esa akupunkturani yanada takomillashtirish uchun shart-sharoitlarini ta'minladi. Koterizatsiya inson hayotiga olov kiritilgandan keyin paydo bo'ldi. Taxminlarga ko'ra, odamlar qadimgi davrlarda olovdan qizib ketganida, terining ma'lum joylari yonib ketganda, ma'lum bir og'riq yoki kasallikning yo'qolishi aniqlangan. Moksa barglari keyinchalik kuydirish uchun material sifatida tanlangan, chunki ular oson

yongan va hosil bo'lgan issiqligi o'rtacha bo'lib kanallardagi to'siqlarni bartaraf etishda samarali yordam bergan. Shunday qilib, moksa barglari bilan qizdirib davolash san'ati yaratildi.

Xitoydagi eng qadimgi tibbiyot klassikasi Huangdi Neijing (tibbiyot kanoni) miloddan avvalgi 500-300 yillar orasida yaratilgan. Bu hududlar o'rtasida bo'lib o'tgan urush davrigacha bo'lgan tibbiy tajriba va nazariy bilimlarning qisqacha mazmuni hisoblanadi. Ikki qismdan iborat: Suven va Lingshu kitobida yin-yan (阴阳), besh element (五行), zang-fu (脏腑), kanallar, sanjiao (三焦), chi (气) (hayot quvvati) va qon, etiologiya, patologiya kabi an'anaviy xitoy tabobatining asosiy nazariyalari tasvirlangan. Diagnostika usullari va sindromlarni farqlash, shuningdek, akupunktura nuqtalari va akupunktura texnikasi haqida asosiy bilimlar hisoblanadi. Neingdan so'ng, turli sulolalarda yozilgan akupunktura va moksa barglari bilan davolash bo'yicha bir nechta risolalar paydo bo'ldi, ular quyidagilar:

Zhenjiu Jiayijing (akupunktura va moksa barglari bilan qizdirib davolash klassikasi, milodiy 265 yil) Jin sulolasidan Xuanfu Mi tomonidan Neijing, Nankin (qiyin savollar klassiki) va boshqa asarlar asosida tuzilgan. Ushbu kitoblarda akupunktura va moksa barglari bilan qizdirib davolash haqidagi asosiy nazariyalar va bilimlarning keng qamrovli tavsifi berilgan va an'anaviy xitoy tabobatining mustaqil tarmog'i sifatida akupunktura va moksa bilan davolashning rivojlanishiga zamin yaratgan.

Tongren Shuxue Zhenjiu Tujing (Bronza chizmasida ko'rsatilgan akupunktura va moksa barglari bilan qizdirib davolash nuqtalarining tasvirlangan qo'llanmasi, milodiy 1026 yil) Song sulolasi akupunkturasi Van Veyi tomonidan o'n to'rtta kanalning akupunktura nuqtalarini diqqat bilan o'rganib chiqqandan so'ng tuzilgan. Keyingi yil, ya'ni milodiy 1027 yilda Vang

Veyi akupunktura va moksa barglari bilan qizdirib davolashning rivojlanishidagi muhim bosqich bo'lgan akupunktura nuqtalari bilan belgilangan ikkita haqiqiy o'lchamdagi bronza haykallarini quyishga homiylik qildi.

Milodiy 1220 yilda nashr etilgan Zhenjiu Zishengjing (akupunktura va moksa barglari bilan qizdirib davolash klassikasi) Song sulolasidan Vang Zhizhong tomonidan tuzilgan. Bu kitobda muallif o'tgan davrdagi akupunktura va moksa barglari bilan qizdirib davolash bo'yicha materiallarni har tomonlama keltiradi va uni o'zining klinik tajribasi bilan birlashtiradi.

Shisijing Faxui (O'n to'rt kanalning kengayishi, milodiy 134 yil) - Yuan sulolasidan Xua Borenning asari edi. Kitob muntazam ravishda o'n ikkita oddiy kanal, Jen va Du kanallarining yo'nalishlari va taqsimotini va shuningdek, ular bilan bog'liq akupunktura nuqtalarini muhokama qiladi. Bu kanallar va kallatterallar nazariyasini o'rganish uchun qimmatli asarga aylanadi.

Zhenjiu Dacheng (Akupunktura va moksa barglari bilan qizdirib davolash to'plami, miloddan avvalgi 160 yil) - Bu Ming sulolasi akupunkturasi Yang Jizhouning asari edi. Bu yerda muallif o'tgan avlodlardan akupunktura va moksa barglari bilan qizdirib davolash bo'yicha adabiyot va manbalarni muntazam to'plab, ajdodlaridan yashirincha o'ziga yetib kelgan muolajalarni taqdim etadi. U nashr etilganidan beri deyarli to'rt asr davomida akupunktura va moksa barglari bilan qizdirib davolashni o'rganish uchun ajralmas qo'llanma bo'lib kelgan.

Tarixiy yozuvlar xitoy akupunkturasi va moksa barglari bilan qizdirib davolashning yaqin kelajakda boshqa mamlakatlarga tarqalishini ko'rsatib o'tadi. Ularning amaliyoti Koreyaga 6-

asrda joriy qilingan va xuddi shu davrda Chji ismli rohib Yaponiyaga sayohati bilan amalga oshiradi.

Kong o'zi bilan Mingtangtu (Kanallar, kallaterallar va akupunktura nuqtalari bo'yicha tasvirlangan qo'llanma), Jenjiu Jiaijing va boshqa tibbiy kitoblarni olib, dengiz orqali sharqqa sayohat qildi. 17-asrning oxirlarida akupunktura va moksa barglari bilan qizdirib davolash texnikasi Evropaga tarqaldi. Bularning barchasi Xitoy va dunyoning boshqa mamlakatlari o'rtasida tibbiy va madaniy almashinuvni faol ravishda rivojlantirdi.

1840-yildan Xitoy ozod bo'lish arafasiga qadar mamlakat yarim feodalizm va yarim mustamlakachilikning reaksion hukmronligi ostida edi. Uning ilm-fan va madaniyati vayron bo'ldi va an'anaviy xitoy tibbiyoti, jumladan, akupunktura va moksa barglari bilan qizdirib davolash yo'q bo'lib ketish arafasida edi. Xitoy Xalq Respublikasi tashkil topganidan so'ng, Xitoyning buyuk rahbari va raisi Mao Tszedun tomonidan shakllantirilgan an'anaviy xitoy tabobati bo'yicha partiyaning ma'rifiy siyosati, xitoy tibbiyoti va farmakologiyasi yangilandi, akupunktura va moksa barglari bilan qizdirib davolash butun mamlakat bo'ylab ommalashdi. Akupunktura analgeziyasi, yangi behushlik usullari va akupunkturdagi yangi yutuqlar akupunktura orqali og'riqni yo'qotish tajribasidan ijodiy tarzda ishlab chiqilgan. Proletar madaniy inqilobi davrida "To'rtlik to'dasi"ning aralashuvi va sabotaji tufayli boshqa fan sohalari qatori akupunktura va moksa bilan davolashga ham qayta hayot bag'sh etildi. "To'rtlik to'dasi"ning qulashi bilan fan va texnologiya qayta tiklandi.

Rais Xua boshchiligidagi Xitoy Kommunistik partiyasi rahbarligi davrida akupunktura va moksa barglari bilan qizdirib davolash sohasida yanada rivojlanish bo'ldi. So'nggi yillarda Xitoy xalqi va boshqa mamlakatlari va xalqlari o'rtasida do'stona aloqalar va ilmiy almashinuvlar kuchaydi. Ko'plab xorijiy do'stlar uchun Xitoyga akupunktura va moksa barglari bilan qizdirib davolash usullarini o'rganish uchun sharoitlar yaratildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Chinese Acupuncture and Moxibustion. Foreign languages press Beijing Fourth Printing 2003 <http://www.flp.com.cn>
2. WHO international standard terminologies on traditional Chinese medicine. © World Health Organization 2022 ISBN 978-92-4-004233-9 (print version)
3. Essentials of Chinese acupuncture Foreign languages press Beijing First Edition 1980 www.bamboo-delight.com
4. Chinese-English Regularly Used Medical Terms Version 1.0 March 2008 Students for Cross-Cultural Health Care (SCCHC) University of British Columbia ubcscchc@gmail.com
5. Translation of Chinese Medical Terms: A Source-Oriented Approach Doctoral Thesis in Complementary Health Studies 2000 Nigel Arthur Richard Wiseman